

ב-17 ותקינו רבנן דתשמט, משום זכר לשביעית!

שלא תשתכח תורת שביעית מישראל. (1)

ומאחר שראא הלל שנמנעו העם מלהלוות זה את זה בערב שביעית, עמד והתקין פרוסבול, שעל ידו לא ישמט החוב! והיה בידו כח לעשות כן, משום שאינו עוקר דין תורה, אלא רק שמיטה דרבנן.

ועתה שבה הגמרא ומקשה על עיקר דין שמיטת כספים, לפי המבואר שחכמים תקנוה בזמן הזה:

וכי מי איכא מירי, דמדאורייתא לא משמטא שביעית בזמן הזה, ותקינו רבנן דתשמט!?! והרי מן התורה עדיין מחויב הלוח לפרוע את חובו, ובכך שפטרוהו חכמים, נמצא שהוא מחזיק גזל בידו!?

אמר תירץ אביו: אף שמבטל הלוח מצות הפרעון, הלא בשב ואל תעשה הוא! שיושב בטל ואינו פורע, אבל לא עושה מעשה עבירה, ויש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה בשב ואל תעשה. (2)

מדבריהם, וגם הוסיף ביאור בדבריהם, וז"ל "אבל חרישה זוריעה לא אסרו בשביעית וביובל כדי שלא תשתכח, שלא היו רוב הציבור יכולים לעמוד בו לאסור בעבודת קרקע שתי שנים שביעית ויובל, כן כתבו התוספות בפרק השולח, דדוקא בזמן שהיה שמיטה ויובל נהג מן התורה היה מקויים בהן הברכה לגדל בשנה ששית לשלשה שנים".

וב"חזון איש" [הובא בליקוטים כאן] כתב על דברי הסמ"ע: "ומסתבר דהיתה הברכה גם בבית שני וגם אחר החורבן, דבית דין שלמעלה עושין מה שגוזרין בבית דין של מטה, והברכה נאמרה אחר שעשו את ההשתדלות או במקום שנפטרו מהשתדלות, ועד כמה להשתדל מסור לחכמים על פי עיון התורה ברוח קדשם".

ובביאור דברי התוספות, שלכאורה צריך ביאור: הרי אמרה תורה "וצוית את ברכתי לכם ועשת את התבואה לשלש השנים", [ומטעם זה פירש הסמ"ע שאין ברכה אלא בזמן שהוא מן התורה], כתב החזון איש שם: "אבל למה שכתבתי בחזון איש שביעית סימן יח סק"ד, שאין בית דין פורשים מלעשות מה שמתחייבים בהשתדלות בשביל הציבור ובשביל עניי הציבור מפני הבטחת ברכה, ניחא הכל".

2. וכן מצינו בכמה מקומות, שעקרו חכמים דבר מן התורה בשב ואל תעשה, כגון שופר ולולב,

ביובל, [ומצינו לשון "שמיטה" בזה, בראש השנה ט ב ובערכין כח ב], ושמיטת כספים הכוונה לדין שביעית [כי רק בשביעית יש שמיטת כספים], וכונת הדרשה היא, היות ואין היובל נהג לכן אין שמיטה נהגת, ודרשה זו היא היא הדרשה שהביא רש"י מירושלמי, אלא שהיא כתובה בשני אופנים, ראה בדבריהם.

גם נחלקו על רש"י במה שכתב שלא היה היובל נהג בזמן הלל, והם סוברים שהיה נהג יובל, והלל לא תיקן לדורו אלא לדור החורבן, שבטל יובל, ראה בדבריהם.

והרמב"ן תמה על דבריהם: "אי אפשר שיתקן הלל ויאמר לכשיחרב המקדש יעשו פרוסבול ח"ו, שלא היה פותח פיו לשטן, ולא מתקן תקנות לחורבן, אף על פי שהן יודעים שתיחרב", ודעתו היא שבזמן עזרא לא עלו כולם להיות "כל יושביה עליה", ולא נהג יובל כלל בבית שני וכדעת רש"י בפרט זה, וכדעת תוספות בפירושו הדרשה "בשתי שמיטות הכתוב מדבר", ראה שם.

1. כתבו התוספות: "והא דלא תקון נמי יובל, זכר ליובל, משום דאין רוב ציבור יכולין לעמוד בה, ליאסר בעבודת קרקע שתי שנים רצופות", וכן כתב הר"ן.

והסמ"ע בורה דעה סימן סז סק"ב, הביא דברי התוספות באופן שונה מכפי שנראה

רבא אמר ליישב הן את הקושיא האחרונה, והן את הקושיא הראשונה שהקשתה הגמרא על הלל שתיקן פרוסבול לבטל מצוה דאורייתא של השמטת כספים:

בכוחם של חכמים לתקן תקנות בעניני ממון במקום שהוא סייג וגדר⁽³⁾ מכח "הפקר בית דין הפקר", ודין זה הוא מן התורה, ולפיכך תקנות חכמים בעניני ממונות אינן נחשבות עקירה מן התורה.

דאמר רבי יצחק: מניין שהפקר בית דין הפקר?

שנאמר בספר עזרא [פרק י']: "ויעבירו קול ביהודה וירושלים לכל בני הגולה להקבץ ירושלים. וכל אשר לא יבוא לשלשת הימים [לסוף שלשת הימים] בעצת השרים והזקנים, יחרם כל רבושו, והוא יבדל מקהל הגולה [לא יצרפו אותו לקהל הגולה בדבר מהדברים]".

רבי אלעזר אמר מהכא יש ללמוד שהפקר בית דין הפקר:

דכתיב בספר יהושע [פרק ט']: "אלה

הנחלות אשר נחלו אלעזר הכהן ויהושע בן נון וראשי האבות למטות בני ישראל" —

וכי מה ענין ראשים אצל אבות, והרי כך היה לו לכתוב לומר: יהושע בן נון "וראשי המטות" לבני ישראל!?

אלא לומר לך: מה אבות מנחילין את בניהן את כל מה שירצו האבות, שהרי יכול האב לחלק את נכסיו, (4) אף ראשים מנחילין את העם כל מה שירצו, ומשום ש"הפקר בית דין הפקר".⁽⁵⁾

השמועה הבאה מתבארת על פי הר"ן.

איבעיא להו:

כי התקין הלל פרוסבול, לדריה [לדורן] בלבד הוא דתקין כן, כלומר: לדור שלו ולשכמותו, שהעם נמנעין מלהלות אם תשמטנו שמיטה.

או דלמא: אף לדרי עלמא נמי תקין [אף לדורות עולם תיקן הלל פרוסבול]?

ומבארת הגמרא: **למאי נפקא מינה?**

שמן התורה נוהגים הם אף בשבת, וחכמים אמרו שלא ינהגו בשבת, רש"י.

3. רש"י.

4. נתבאר על פי לשון רש"י, שכתב: "כל מה שירצו: "מחלק נכסיו על פיו", ולכאורה כוונתו למשנה בבבא בתרא קכו ב: "המחלק נכסיו על פיו ריבה לאחד ומיעט לאחד והשוה להן את הבכור דבריו קיימין, ואם אמר משום ירושה לא אמר כלום", ולפי פירושו זה "אבות" לאו דוקא, ו"מנחילין" לאו דוקא, שהרי אין זו "ירושא אלא

מתנה.

ולא נראה לרש"י לפרש את דברי רבי אלעזר על פי שיטת רבי יוחנן בן ברוקה במשנה בבא בתרא קל א: "האומר איש פלוני יירשני במקום שיש בת וכו' רבי יוחנן בן ברוקה אומר: אם אמר על מי שראוי ליורשו דבריו קיימין, ועל מי שאין ראוי ליורשו אין דבריו קיימין".

5. כתבו האחרונים שחילוק יש בין שני הלימודים שמביאה הגמרא, כי מן הפסוק הראשון לא למדנו אלא שיכול בית הדין להפקיר, אבל לא למדנו שיכול בית הדין

להושיב בית דין אחר כדי לבטוליה לתקנה זו.

אי אמרת: לדרייה [לדורו בלבד ולדור שכמותו] הוא דתקין — מבטלינן ליה. כלומר, יכולים בית דין להחליט שהדור בימיהם כשר הוא יותר מדורו של הלל, ואין לחוש שיימנעו מלהלוות אפילו אם יעמידו את הדין על עיקרו, שהשביעית משמטת, ולכן אין מועיל פרוסבול שלא תשמטנו שביעית.

אלא אי אמרת: "לדרי עלמא נמי תקין", הרי שאף אם מצאו בית דין שכבר אין צורך בפרוסבול, אין הם יכולים לבטלו.

דחא קיימא לן: אין בית דין יכול לבטל דברי בית דין חבירו, אלא אם כן גדול הימנו בחכמה, ובמנין הדיינים היושבים בו!

וכיון שתיקן הלל פרוסבול לדורות, אין בית דין שבזמננו יכול לבטל תקנתו. (6)

ולאחר שביארה הגמרא את הנפקא מינה בספק, שבה הגמרא לשאול:

מאי הוה עלה דההיא איבעיא דלעיל — האם לדורו תיקן, או אף לדורות הבאים?

תא שמע שלא תיקן הלל פרוסבול אלא לדורו, מהא דאמר שמואל:

לא כתבינן פרוסבול [אין כותבין את שטר הפרוסבול] **אלא אי** [או] **בבי דינא דרב בפורא, אי בבי דינא דשמואל בנהרדעא,** ומשום שרק בתי דינים אלו יש להם כח להפקיע ממון מדין "הפקר בית דין הפקר", ואפילו בלא תקנת הלל!

ואי פלקא דעתך, לדרי עלמא נמי תקין הלל פרוסבול, אם כן בשאר בי דינא נמי לכתבו [יכתבו פרוסבול אף בשאר בתי דינים]?! שהרי אין הם צריכים לחדש דין "הפקר בית דין הפקר", כי מכח תקנת הלל הם באים. (7)

ודחינן: **דלמא** על אף שתיקן הלל גם לדורות הבאים, ומכח תקנת הלל נעשה הפרוסבול,

דין שמיטת כספים, אף שמן התורה חייב הוא לשלם, איך יהיה בית דינו של הלל גדול מזה, שלא יוכל בית דין קטן הימנו לקבוע מדין "הפקר בית דין הפקר" שהשביעית משמטת אפילו כשעשו פרוסבול?! וראה מה שביאר בזה.

7. הסוגיא טעונה ביאור: שהרי אף אם לדורו בלבד תיקן הלל, אין זה דוקא לדורו שלו, אלא לדור זה ולשכמותו, וכמו שכתב הר"ן; ואם כן למה צריך בית דין שיש בכחו להפקיר ממון כדי לעשות פרוסבול?!?

וראה מה שביאר ב"אילת השחר" ד"ה אי אמרת וד"ה ועל כן.

להקנות איזה דבר למי שאינו שלו, ואת זאת למדנו מן הלימוד השני, ראה "קהלות יעקב" הנדמ"ח בבא מציעא סימן מב, וברשב"א כאן ד"ה רבא, וב"שיטה מקובצת" בבא בתרא ק א בשם רבינו יונה.

6. א. כתב ב"פני יהושע", שמכאן נראה כשיטת הרמב"ם בפרק ב מהלכות ממרים, שאף כשבטל טעם התקנה, מכל מקום אי אפשר לבטלו, שהרי טעם התקנה היה משום שנמנעו העם מלהלוות, והרי אכשר דרא ואין נמנעים מלהלוות, וראה עוד שם.

ב. הקשה ב"אילת השחר": והרי "הפקר בית דין הפקר", ואם כן, כשם שיכול בית דין לקבוע

ורב נחמן אמר: אי איישר חילי, אקיימנה לתקנת הפרוסכול!

ותמהה הגמרא: כיצד זה אמר רב נחמן "אקיימנה"? והא מיקיים וקאי, הרי קיימת ועומדת תקנת פרוסכול מימות הלל!

ומשנינן: הכי קאמר רב נחמן: אי איישר חילי, אושיב בית דין, ואימא בה מילתא [אוסף בה דבר], דאף על גב דלא כתוב פרוסכול, בכתוב דמי!

כלומר: אוסיף לתקן עוד, שלא יצטרכו המלוים לכתוב פרוסכול, אלא סתם מלוים ייחשבו כאילו מסרו את שטרותיהם לבית דין.

איבעיא להו:

האי דקאמר שמואל: "הא פרוסכול, עולבנא דדיינא הוא":

האם לישנא דחוצפא הוא, שחוצפה של בית דין היא, שנוטלים את ממון הלוח שלא כדין, ומוסרים אותו למלוח.

או דלמא: "עולבנא" לישנא דניחותא הוא! שאין עושין הדיינים את הפרוסכול אלא לנוחיות עצמם, שלא יטרחו הרבה בערב שביעית, להגבות את כל החובות, לפני שתשמטם השביעית.

ופשטינן: תא שמע דלישנא דחוצפה היא:

מכל מקום, כי תקין הלל עצמו לדרי עלמא — שיועיל הפרוסכול שיעשו בית הדין — אלא בכגון בית דינא דידיה [של הלל עצמן], וכבית דינו של רב אמי ורב אסי, כיון דאלימי בתי דין אלו לאפקועי ממונא.⁽⁸⁾

אבל לכולי עלמא, לא תיקן הלל שיועיל הפרוסכול שנעשה על ידם.

תא שמע שלא תיקן הלל אלא לדורו, מהא דאמר שמואל:

הא פרוסכולא, עולבנא דדייני הוא [פרוסכול זה חוצפת הדיינים היא, ויתבאר לקמן], ואי איישר חיל, אבטליניה [אם יתחזק כוחי,⁽⁹⁾ אבטלנון]!

ומוכחיה הגמרא: אם תמצי לומר שהתקין הלל פרוסכול לדרי עלמא, אם כן איך אמר שמואל "אבטליניה"!

והא קיימא לן: אין בית דין יכול לבטל דברי בית דין חבירו, אלא אם כן גדול הימנו בחכמה ובמנין! ואין בכח בית דינו של שמואל לבטלו!

הרי מוכח, שלא התקין הלל פרוסכול אלא לדורו.

ודחינן: לעולם לדרי עלמא נמי תקין, והכי קאמר שמואל: אם איישר חיל שלי יותר מכוחו של הלל, ואהיה גדול ממנו בחכמה, אבטליניה לפרוסכול!

לעשות כן! ? וראה מה שביאר שם.
9. נתבאר על פי רש"י; והר"ן [יט ב מדפי הרי"ף בתחילת העמוד] כתב: "כלומר: שיהא יותר גדול ממה שהיה באותה שעה", ראה שם.

8. תמה ב"אילת השחר" שם, והרי היות ובית דין זה עצמו בכחו להפקיר ממון מדין "הפקר בית דין הפקר", אם כן למה צריך הןוא להלל שיתקן עבורו דין פרוסכול, והרי הוא עצמו יכול

מהא דאמר עולא: עלובה [חצופה] בלה שזינתה בקרב חופתה. משל הוא על ישראל, שעשו את העגל בעוד השכינה וישראל בסיני. שהרי כנסת ישראל במעמד הר סיני נחשבה ככלה הנכנסת לחופה עם הקדוש ברוך הוא.

אמר רב מרי, בריה דבת שמואל [בן בתו של שמואל]: מאי קרא דרש עולא בהמשילו משל זה:

דכתיב בשיר השירים: "עד שהמלך במסבו, נרדי נתן ריחו"! שבעוד המלך בחופתו, בושמי עזב את ריחו הטוב מעליו. (10)

אמר רבא: אף על פי שמזכיר הכתוב את קלקולם של ישראל, עדיין חביבותא הוא גבן! שהרי בלשון חביבות מדבר הכתוב, דכתיב "נרדי נתן ריחו", ולא כתיב "הפריח".

תנו רבנן:

א. הנעלבין (11) ואינן עולבים את אחרים.

ב. והשומעין חרפתם מפי אחרים, ושותקין להם ואין משיבין.

ג. והעושיין מצוות מאהבה [אהבת ה'], ולא מיראת עונש או כדי ליטול שכר.

ד. והשמחין ביסורין הבאים עליהם —

עליהן הכתוב אומר: "ואוהביו, כצאת השמש בגבורתו"!

ומבאר הגמרא: מאי הוא לשון "פרוסכול"?

אמר רב הסדא: פרום בולי ובוטי! (12) תקנת עשירים ועניים.

כי הפרוסכול תקנה היא הן לטובת העשירים המלויים שלא יפסידו את חובותיהם בשביעית, והן לטובת העניים הלויים, שלא תנעל דלת המלויים בפניהם, ולא ימנעו מלהלוותם בערב שביעית.

ומפרשינן:

17-א

"בולי" — אלו עשירים, כדכתיב בתוכחה: "ושברתי את גאון עוזכם, ונתתי את שמיכם כברזל [מלהוריד מטר], ואת ארצכם כנחושה"!

ותני עלה רב יוסף: "גאון עוזכם" — אלו בולאות [עשירים] שביהודה! הרי ש"בולאות" היינו עשירים.

"בוטי" — אלו העניים, משום דכתיב: "כי יהיה בך אביון מאחד אחיך. כי פתח תפתח את ירך לו והעבט תעביטנו [הלוננו וקח ממנו עבוט] די מחסורו אשר יחסר לו"! ולכן נקראים העניים הלויים "בוטי"!

11. אף שלא נזכרה ברייתא זו אלא אגב לשון "עולבנא" שנזכר לעיל, מכל מקום אין הכוונה כמו לעיל, שלמעלה הוא מלשון חוצפה, וכאן הוא מלשון עלבון.

12. "פרוס" היינו תקנה; "בולי" היינו עשירים; "בוטי" היינו עניים.

10. "מסיבור" היינו חופתו; "נרדי" הוא בושם; "נתן" הוא לשון עזיבה; וברש"י הביא דוגמא ללשון "נתן" שהוא מלשון עזיבה, ממאמר הכתוב: "ולא נתן סיחון את ישראל עבור בגבולו", שפירושו הוא, לא עזב סיחון את ישראל לנפשם שיהיו עוברים בגבולו.